

С.І. Плотницька*

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ЗАПОРУКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Економічний розвиток країни тісно пов'язаний з підвищенням інтелектуального потенціалу суспільства. А це можливе при створенні необхідних умов, забезпеченні відповідного фінансування та ресурсного забезпечення освіти. Світовий досвід переконливо доводить, що в країнах, де досягнуто значних успіхів у економіці, їх передумовою був розвиток освіти, забезпечення пріоритету її фінансування. Так, в Україні у 70-ті роки ХХ століття на розвиток освіти витрачалось 10-12 % національного доходу. Однак потім сформувався залишковий принцип фінансування та ресурсного забезпечення галузі, який діє і понині. А досвід економічно розвинутих країн показує, що розширення освітніх можливостей розв'язує два головних завдання соціально-економічного розвитку: підвищення освітнього рівня майбутньої робочої сили і зниження соціальної напруженості.

Названі проблеми інтенсивно обговорюються на різного роду симпозиумах, конференціях, з'їздах і т.д., а також досліджуються в соціально-економічній літературі¹, але у зв'язку з розвитком суспільства потребують подальшого вивчення.

Значення освіти підкріплюється основними нормативними документами країни і реальними практичними діями у цій галузі. Так, у Законі України "Про освіту", який деталізує положення Конституції (ст. 53), зазначається, що громадяни України, враховуючи розгалужену мережу закладів освіти, які засновані на державній та інших формах власності, мають право на безкоштовну освіту в усіх державних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду і характеру занять². Традиційно освіта належала до галузей невиробничої сфери. На сьогодні конкретизується місце освіти в суспільному відтворенні. "Освіта — це суспільне явище, яке впливає на всі сфери економічного життя суспільства та є вагомим елементом на шляху досягнення високих темпів економічного зростання й добробуту суспільства. Вона являє собою специфічну галузь сфери духовного виробництва, що займається формуванням знань і вмінь підростаючого покоління, його вихованням, підготовкою кадрів"³. Саме тому вважаємо доцільним визначити залежність рівня соціально-економічного розвитку, в тому числі і від рівня розвитку освіти.

Зарубіжні вчені Г. Бекер і Т. Шульц, розробники концепції людського капіталу, вважають, що освіта — це інвестування в індивідів, що породжує віддачу, як і будь-яке інше капіталовкладення. В економічній літературі поширена думка, що найвища віддача відбувається при вкладенні коштів на нижчих стадіях навчання: дошкільній, початковій, середній освіті. За різними оцінками, до 30 % приросту національного доходу країни отримують за рахунок витрат на початкову і середню освіту, а вища дає відповідно до 8-15 % приросту.

© Плотницька С.І., 2005

* асистент кафедри менеджменту і маркетингу в міському господарстві Харківської національної академії міського господарства, кандидат економічних наук

¹ Всемирный доклад по образованию 2000 г. Право на образование: на пути к образованию для всех в течение всей жизни. — М., 2000. — 86 с.; Мельянцева В. Информационная экономика — феномен "новой экономики" // Мирская экономика и международные отношения. — 2001. — № 2. — С. 3-10; Прокопенко І.Ф. Необхідність та основні напрямки модернізації системи освіти в умовах ринкової трансформації економіки // Економіка: Збірник наукових праць. — Харків: ХДПУ, 2002. — Вип. 2. — С. 5-10; Шабатин І.І. Образование как главный резерв развития общества // Экономика образования. — 2002. — № 5. — С. 19-23.

² Про освіту: Закон України від 04.06.1991 р. № 1144-ХІІ в редакції Закону України від 23.03.1996 р. № 100/96-ВР // ВВР. — 1991. — № 34. — Ст. 451; 1996. — № 21. — Ст. 84.

³ Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси: Підручник. — К.: НІОС, 2002. — 338 с.

Інтелектуальний рівень нарощується із покоління в покоління передусім завдяки розвитку різних форм навчання та інформації, зростання чисельності тих, хто навчається. Ще на початку 50-х років Україна за рівнем інтелектуального потенціалу займала третє місце в світі. Сьогодні ж за цим показником вона знаходиться у 5-му десятку. У середньому на одного працюючого у нас припадає у 1,5 рази менше років навчання, ніж у США та Японії, де цей показник становить 14-15 років. Причому варто зауважити, що в цілому по країні різниця між містом і селом за кількістю тих, хто після закінчення 9 класів продовжує навчання в 10 класі незначна — 2-3 %, то на регіональному рівні вона досягає 190 % (різниця між східними і західними, центральними та північними регіонами України).

Рівень освіти будь-якого регіону значною мірою залежить від її інфраструктури, відповідних кількісних та якісних параметрів. Нині в Україні діє широка мережа навчальних закладів, різних як за типами, так і за формою власності. Першою ланкою системи освіти є дошкільне виховання. В аграрному секторі дошкільне виховання дітей здійснюється переважно в дитячих садках і садках-яслах. Але за останні роки майже не відбувається відтворення основних фондів освіти, а окремі освітянські заклади передаються комерційним структурам. Так, незважаючи на розпорядження Президента України щодо запобігання перепрофілюванню дитячих дошкільних закладів та загальноосвітніх шкіл 924 дитячих заклади втратили свій статус, а 499 було закрито. За останні 3 роки мережа дошкільних закладів скоротилася на 1,3 тис. одиниць⁴.

Проведений аналіз стану інфраструктури дошкільного виховання у сільській місцевості Харківської області показує, що впродовж 1990 — 2003 рр. має місце скорочення як самої мережі дошкільних закладів, так і кількості в них дітей. Так, кількість постійно діючих дошкільних установ, які працювали на кінець 2003 р. становила 44,9 % від їх кількості в 1990 р., тобто зменшилася більше, ніж удвічі.

Так само стрімко зменшується і кількість дітей, що були охоплені дошкільним вихованням — їх в 1,6 рази менше, ніж у 1990 р., та у 1,3 рази менше порівняно з 1995 р. Серед основних причин — зменшення народжуваності, соціально-економічні труднощі, зокрема зниження рівня зайнятості, неспроможність сімей оплачувати перебування дітей в дитячому садку.

Знизилась кількість дітей у дошкільних закладах в розрахунку на 100 місць. Так, якщо в 1990 р. цей показник для сільської місцевості складав 76 дітей, то в 1995 р. — 56 дітей. Дещо підвищився цей показник у 2002-2003 рр. — 59-60 дітей на 100 місць. Останнє пояснюється збільшенням кількості дітей, які відвідують дитячі садки, а також скороченням мережі дошкільних закладів. Дослідження показують, що в основному дитячими дошкільними закладами забезпечені центральні садиби сільськогосподарських підприємств, а для малих сіл ця проблема залишається невирішеною.

Крім того, на початок 2003 р. в області 77 дошкільних закладів, або 11,9 % від загальної кількості не працювали, причому 73 з них — у сільській місцевості. 140 дошкільних закладів або 22 % від загалу працювали неповний рік⁵. За допомогою проведеного анкетування були виявлені наступні причини, які зумовили припинення роботи дошкільних закладів: нестача коштів на утримання (26 %), відсутність або нестача палива (19 %), електроенергії (13 %), водопостачання (10 %). Через відсутність дітей відповідного віку працювали неповний рік 25 закладів (18 %).

На кінець 2003 р. по області питома вага чисельності дітей, що виховуються українською мовою — 85,9 %, російською — 14,1 %. У розрізі районів виховання майже на 100 %

⁴ Харківська область у 2003 році: Статистичний щорічник / За ред. М.Л. Чмихало. — Х., 2004. — 586 с.

⁵ Там само.

проводиться українською мовою. Тоді як у 1995 р. — 48,2 % дошкільних закладів працювали українською мовою, а 51,8 % — російською⁶.

Наступною важливою ланкою в системі освіти виступають загальноосвітні школи. В 1995-96 навчальному році в Україні функціонувало 21,4 тис. державних навчально-виховних закладів, у тому числі 150 гімназій, 138 ліцеїв, 933 навчальні комплекси. В сільській місцевості, як і в місті, середня освіта була і залишається головною ланкою у підвищенні освітнього рівня населення. В той же час питання доступності закладів освіти в сільській місцевості постає особливо гостро: майже в половині сільських населених пунктів відсутня школа. Закон України “Про освіту” визначає відкриття в сільській місцевості початкових шкіл незалежно від наявної кількості учнів, яке здійснюється за рішенням місцевих органів влади. А в світлі вищевикладеного, можна зробити висновок, що чим більше ми вкладемо бюджетних коштів на розвиток освіти сільського населення, тим раніше слід очікувати поживавлення соціально-економічного розвитку села.

Аналізуючи стан освітнянської мережі Харківської області можна стверджувати, що мережа закладів освіти за останні 4 роки (загальна кількість денних загальноосвітніх шкіл) зменшилася порівняно з 2000 роком на 2,2 %. Спостерігається тенденція до збільшення шкіл 1-3 ступеня та зменшення шкіл 1 ступеня, що пов'язано з кризовою демографічною ситуацією, міграцією сільського населення в більш розвинені великі села та занепадом малих сіл. У першу зміну навчаються практично всі школярі. Заповнюваність шкіл має тенденцію до зменшення. Скорочується як кількість учнів — у 2003-2004 н.р. 87,7 % від 2000/01 н.р., так і кількість вчителів — 92,6 % відповідно.

Одним із міжнародних критеріїв визначення розвитку освіти є пропорція між учнями та вчителями. В сільській місцевості Харківської області ця пропорція хоч і має тенденцію до збільшення, але все ж залишається низькою — 11,6 — 12,2, що значно нижче, ніж у розвинених країнах, де цей показник дорівнює 15,3⁷. Слід також відмітити, що в 2003-2004 навчальному році кількість учнів сільських шкіл, які виявили бажання продовжувати навчатися у 10 класі становила 65,9 %, 16,8 % вирішили отримувати освіту в спеціальних навчальних закладах області (ліцеї на базі перепрофільованих ПТНЗ).

Державна національна програма “Освіта” визначає нову стратегію розвитку, що передбачає відродження і розбудову національної системи освіти, формування творчої особистості, забезпечення пріоритетів людини, а також реформування структурних, організаційних елементів освіти. Остання пов'язана з подоланням монопольного становища держави в освітнянській сфері через створення незалежних альтернативних структур та формування багатоваріантної інвестиційної політики у цій галузі. Основи, на яких ґрунтується “Освіта”, закладені в Законі України “Про освіту”.

Але звернемось до досвіду сусідніх країн щодо реструктуризації шкіл, а саме закриття маленьких сільських шкіл, що призведе до зміни соціальної структури села. У 2001 році в Росії закрили 1500 сільських шкіл. Ці дані повідомив на нараді у жовтні цього ж року заступник міністра освіти Віктор Болотов. Головний аргументом є твердження про те, що утримувати сільську школу надто дорого, а якість освіти в ній — найнижча. При цьому не враховується той фактор, що ліквідація сільських шкіл змусить людей залишати село, викличе глобальні соціальні і економічні зміни і загалом приведе знову до відкриття сільських шкіл, але це обійдеться ще дорожче. Саме така ситуація склалася в Казахстані у 90-ті роки. Нині Міністерство освіти Казахстану вважає, що реструктуризація мережі сільських шкіл була вкрай важкою помилкою

⁶ Там само.

⁷ Всемирный доклад по образованию 2000 г. Право на образование: на пути к образованию для всех в течение всей жизни. — М., 2000. — 86 с.

для країни і робить усе, щоб відновити систему, яка існувала раніше. Так, на початку 90-х років у системі освіти Республіки Казахстан, за рекомендацією спеціалістів Всесвітнього банку, було здійснено “оптимізацію” мережі сільських шкіл, інакше кажучи, було закрито близько 400 шкіл і 70 % дошкільних установ країни. За словами начальника Департаменту загальної середньої освіти Міністерства освіти Казахстану Жаомбая Караєва країна опинилася в ситуації, коли 792 населених пункти залишилися без шкіл: вони були розташовані на відстані понад три кілометри до найближчої. Багато дітей були позбавлені можливості вчитися в школі. Це призвело до масової міграції сільського населення, економічного дисбалансу і навіть зникнення окремих поселень. Внаслідок чого сільське господарство опинилося в жорстокій кризі. Ці дуже серйозні зміни відбулися всього за декілька років. І хоча вже починаючи з 1996 р. політика держави змінилася, але до цього часу вдалося відродити всього лише близько 100 сільських шкіл. Все це обернулось набагато більшими втратами, ніж отримана економія.

В тому, яке значення для наших країн має сільське господарство, а значить, сільські поселення, Україна й Казахстан дуже схожі. Тому ми вважаємо, що реструктуризація сільських шкіл призведе в Україні до подібних наслідків, а саме: постраждає сільське господарство, загинуть села й невеликі поселення, виникнуть економічні й культурні проблеми, пов’язані з міграцією сільських мешканців, знизиться рівень освіченості населення в цілому. Тому для нас зараз головне зробити правильні висновки з негативного досвіду інших країн та зробити все можливе для їх недопущення. Адже підвищення освітнього рівня населення України — одне з головних завдань, які стоять перед нашою державою.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою менеджменту і маркетингу
в міському господарстві Харківської національної академії міського господарства
(протокол № 3 від 27 вересня 2005 року)*

